

Pirmasis Lietuvos medicinos mokslo žurnalas ir lietuviškoji medicinos terminija

PALMIRA ZEMLEVIČIŪTĖ

Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: medicinos mokslo žurnalas, lietuviškas medicinos terminas, paprastas žodis, darinys

Medicinos ir gamtos 100-mečiui

ĮVADINĖS PASTABOS

Lietuviško medicinos mokslo žurnalo¹ pradžia. Lietuviškai medicinos periodikai (Karosas 1960: 42–49; Biziulevičius 1989: 34–39; Andriušis 1996: 161–176) atsirasti didelę įtaką darė nelietuviška medicinos periodika, kuri buvo leidžiama lotynų, lenkų, rusų kalbomis ir turėjo Lietuvoje galias tradicijas (Stakulienė 2001: 220). Pirmasis lietuviškas periodinis medicinos leidinys *Sveikata* (1909–1915, 1920–1928) pasirodė XX amžiaus pirmame dešimtmetyje. Antrame dešimtmetyje pradėtas leisti žurnalas *Medicina ir gamta* (1913) ir savaitraščio *Aušra* dvisavaitinis priedas *Gydytojas* (1914–1915). Prie jų šliejasi 1911–1912 m. fragmentiškai leisti *Farmaceutų reikalai* (Stakulienė 2001: 226).

1910 m. straipsnyje Kazys Grinius pasiūlė pradėti leisti „profesionali“ lietuvių medicinos žurnalą. Jo manymu, žurnale „galėtų tilpti: 1) medicinos, higienos, med. statistikos, veterinarijos, farmacijos ir gamtos mokslų mokliškieji straipsniai; 2) tų mokslų ir personelio gyvenimo chronika; 3) informacijos; 4) feljetonai“ (Grinius 1910: 1). Tačiau tik po trejų metų šis sumanymas įgyvendinamas – 1913 m. pradedamas leisti lietuviškas medicinos, veterinarijos, farmacijos ir gamtos mokslų žurnalas *Medicina ir gamta*. Jo leidėjas ir redaktorius buvo daktaras Stasys Matulaitis. Žurnalas imtas leisti 1911 m. prie Lietuvių mokslo draugijos įsteigtos Gydytojų ir

¹ Reikia pasakyti, kad „XX a. lietuviškoje spaudoje visi periodiniai leidiniai buvo įvardijami laikraščiais. Tik vėliau, maždaug nuo nepriklausomybės laikotarpio pradžios ir galutinai XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje, įsigalėjo terminas „žurnalas“ (Stakulienė 2001: 227). Taigi straipsnyje vartojamas žurnalo terminas.

vaistinininkų sekcijos² narių gydytojų Dominyko Bukonto, Bronislavos Gedminaitės, K. Griniaus, Juozo Jarašiaus, Antano Vileišio, vaistinininkų Stasio Bytauto, Jono Kašinsko, Zenono Kuzavo, Elenos Lukaševičiūtės, Motiejaus Nasvyčio, Jeronimo Šliogerio, Mato Valeikos, Antano Žukausko (Aničas 1999: 302) iniciatyva. Išėjus dviem numeriams leidimas nutrūko dėl lėšų stygiaus (Aničas 1999: 302–303). Taigi gražūs tikslai liko neįgyvendinti.

Toliau keletas žodžių pasakytina apie žurnalo numerių sandarą ir turinį. Pirmojo numerio skyrelyje „Nuo Redakcijos“ rašoma, kad „pradedam[as] leisti pirm[as] lietuvių kalba medicinos, veterinarijos, farmacijos ir gamtos mokslo laikraš[is]“ (MG 1913 1 1). Pabrėžiama tokio jungtinio žurnalo būtinybė: „skaitlingiausia lietuvių šviesuomenės dalis užsiima minėtomis mokslo šakomis. Pavieniui eidami, nieko nuveikti neįstengsime. Bet kuopon prie savo laikraščio susispietę, daug naudingo galėsime padaryti ir savo mokslo šakoms, ir savo profesijai, ir savo šaliai. Sujungėme į vieną laikraštį visas minėtasias mokslo šakas grynai praktiniu atžvilgiu. Pavieniui nė viena tų grupių neįstengtų dar turėti savo laikraščio, kaip yra kitose tautose. Užtat drauge eidami pasieksime savo tikslą“ (MG 1913 1 1–2). Numatoma leisti žurnalą pusantro lanko apimties kas du mėnesius ir jame spausdinti: „1) originalini[us] ir verstini[us] straipsni[us], 2) feljeton[us] iš visuomenės gyvenimo, 3) referat[us], 4) vaistų apžvalg[ą] ir praktikos patarim[us], 5) kritik[ą] ir bibliografij[ą], 6) korespondencij[ą] ir laišk[us] į Redakciją, 7) Chronik[ą], 8) Laisv[as] vakansij[as], 9) Skelbim[us]“ (MG 1913 1 2). Taip pat nurodoma žurnalo kaina: „metams – 4 rub., pusei metų – 2 rub., atskiras numeris – 75 kap.“ (MG 1913 1 2).

Taigi *Medicinos ir gamtos* (medicinos, veterinarijos, farmacijos ir gamtos dvimėnesinio žurnalo) pirmasis 25 puslapių numeris (gegužis–birželis) pasirodė 1913 m. (žr. pav.). Šiame numeryje, kaip rašoma skyrelyje „Nuo Redakcijos“, „daugiausia yra iš medicinos, nes iš kitų mokslo šakų tinkamos medžiagos neturėjome, nors kreipėmės ir prašėme sušelpti“ (MG 1913 1 2). Įdėti trys straipsniai: „Trachomos išsiplatinimas Mažojoj ir Didžiojoj Lietuvoje“ (D-ras P. Avižonis); „Ar adenoidai turi sąryšį su onanizmu?“ (D-ras Laumianskis); „Iš ginekologijos skyriaus šv. Jokubo ligonbučio Vilniuje. Prie klausimo apie sulaikymą kraujo plūdimo iš motynėlės prie mijomų. Skaityta Pirogovo suvažiavime Peterburge“ (D-ras

² Sekcijos sudarytoje programoje vienas iš uždavinių buvo senos terminijos sutvarkymas ir naujos (gamtos mokslų – botanikos, chemijos ir kt.) ir specialiosios (medicinos ir farmacijos) sudarymas (žr. Moksleivis Kalnėnas 1912: 184).

MEDICINA ir GAMTA

Medicinos, Veterinarijos, Farmacijos ir Gamtos
dvimėnesinis laikraštis.

KAINA	{	metams — 4 rub.	Redakcijos ir Administracijos adresas:
		1/2 » 2 »	
Atskiras numeris — 75 kap.			

SKELBIMŲ KAINA: prieš tekstą už 1 puslapį 25 rub., 1/2 pusl. 12 rb. 50 kp., 1/4 pusl. 6 rb. 50 kp., 1/8 pusl. 3 rb. 50 kp.; viduryj teksto už 1 pusl. 30 rb., 1/2 pusl. 15 rb., 1/4 pusl. 7 rb. 50 kp., 1/8 pusl. 4 rb.; po teksto už 1 pusl. 20 rb., 1/2 pusl. 10 r. 1/4 pusl. 5 rb., 1/8 pusl. 2 rb. 50 kp.

№ 1 Gegužis — Birželis Metai I

Turinys.

Nuo Redakcijos.	1
Trachomos išsiplatinimas Mažoj ir Didžioj Lietu- voje. <i>D-ras P. Avižonis.</i>	3
Ar adenoidai turi sąryšį su onanizmu? <i>D-ras Lau- mianskis.</i>	8
Iš ginekologijos skyriaus šv. Jokūbo ligonbučio Vil- niūje (prie klausimo apie kraujo plūdimo su- laikymą iš motinėlés prie mijomų). <i>D-ras Da- maševičius.</i>	12

REFERATAI:

Nuomario (epilepsijos) gydymas bromu. <i>S. Matu- laitis.</i>	16
---	----

A. Damaševičius). „Referatų“ skyrelyje skelbiami du S. Matulaičio rašiniai: „Nuomario (epilepsijos) gydymas bromu“ ir „Bismutum subnitricum hyperchlorhydrijoj ir ulcum ventrikuli“. „Feljetonų“ skyrelyje įdėtas J. Bagdanavičiaus³ rašinys „Daktarams kursai Berlyne“. Skyrelyje „Šis–tas“ rasime J. Bagdanavičiaus darbą „Ar daug Lietuvos sodžiuoj džiova sergančių“. „Bibliografijos“ skyrelyje pateiktos žurnalo redaktoriaus S. Matulaičio rašytos trumpos populiarinamųjų medicinos knygelių (*Sveikata arba tiesus ir trumpas kelias į sveikatą*. Sutaisė d-ras L. Graičiūnas; *Užkrečiamųjų limpamųjų ligų išsiplėtojimo būdai ir kova su jomis*. D-ras Graičiūnas) anotacijos. Skyrelyje „Praktikos patarimai“ daktaras Jonas Basanavičius pateikė keletą praktikos patarimų („Džiovininkų temperatūrai sumažinti <...>“, „Trachoma ir jodarūgštis“, „Nuo pilvelio skaudėjimo prie gastritis alcoholica“). Paskutiniame puslapyje įdėtas klaidų atitaisymas.

Antrojo, paskutiniojo, numerio skyrelyje „Nuo Redakcijos“ apgailėstaujama dėl raštų stokos (dėl šios priežasties šis numeris išėjo pavėluotai). Išreiškiamas nusivylimas: „pradėdami leisti pirmąjį lietuvių kalba medicinos-gamtos laikraštį tikėjomės, kad atrasime didesnio užsiinteresavimo. Bet, rodos, skaudžiai apsirikome. Du numeriu dar šiaip-taip išleidome, bet trečiam, jeigu ir toliau bus toks atsinešimas, negreit, tur-būt, teks pasirodyti“ (MG 1913 1 1). Pabaigoje kreipiamasi į visus, „kuriems rūpi *Medicinos ir Gamtos* palaikymas, šelpti jį kas kuo gali, kas raštais, kas pinigais“ (MG 1913 1 2). Šiame numeryje baigiamas spausdinti tęstinis daktaro A. Damaševičiaus straipsnis „Iš ginekologijos skyriaus šv. Jokubo ligonbučio Vilniuje. Prie klausimo apie sulaikymą kraujo plūdimo iš gumbo motynėlės prie mijomų. Skaityta Pirogovo suvažiavime Peterburge“. Skelbiami trys D. Bukanto straipsniai: „Prie gimdymo takų rupturų, skersąja pozicija gimdant“, „Prie kazuistikos šlapumo puslės akmenų pas vaikus“, „Namų darbo *pessarium*“. S. Matulaitis paskelbė tiek dalyko (medicinos), tiek kalbos ir terminologijos atžvilgiu svarbų ir reikšmingą straipsnį „Anatomijos, fizijologijos, patologijos bei chemijos lietuviška terminologija“ (apie jį kiek plačiau bus rašoma toliau). Skyrelyje „Šis–tas“ įdėtas daktaro J. Bagdanavičiaus rašinys „Iš medicinos terminologijos“. Slapyraidėmis J. Z. pasirašiusio autoriaus skelbiamas feljetonas „Šis–tas iš Higijenos parodos Peterburge“, o slapyraidėmis A. D. – N. A. Kukovierovo re-

³ Daktaro Juozo Bagdono slapyvardis.

feratas „Apie vietinės anestezijos vartojimą“. S. Matulaitis ir J. Basanavičius pristatė naujus vaistus („Sedobrol“, „Folikulinas kaipo pūrgatyvas“, „Ristinas ir niežai“, „Melubrinas“). „Praktikos patarimų“ skyrelyje – J. Basanavičiaus „Nuo haemorrhagia ventriculi“. „Chronikoje“ spausdinama „Medicinos ir gamtos sekcija L. M. Dr. šių metų suvažiavime“.

Lietuviškoji medicinos terminija: šaltiniai, problemos ir perspektyvos. Medicinos terminų lietuviškumo klausimą bene pirmasis iškėlė daktaras Mikalojus Kuprevičius 1897 m. *Varpe* paskelbtame straipsnyje „Lietuviški ligų vardai“. Jis ragino gydytojus vartoti ne skolintus, o lietuviškus ligų vardus, pats jų straipsnyje pateikė apie 60, prirašęs lotyniškus arba graikiškus atitikmenis.

Susirūpinimą medicinos terminų lietuviškumu vėlei tik po 16 metų išsakė S. Matulaitis 1913 m. *Medicinoje ir gamtoje* išspausdintame straipsnyje „Anatomijos, fizijologijos, patologijos bei chemijos lietuviška terminologija“. Jame išdėstyta nemažai aktualių to meto medicinos terminologijos problemų – terminų perteklius ir, kita vertus, jų stoka, terminų tai pačiai sąvokai įvardyti įvairavimas, normų nebuvimas, terminų vienodinimo, aprobavimo dalykai, būtinybė į terminologijos darbą pasitelkti specialistus ir kalbininkus. Autorius ragino gydytojus rinkti žodžius iš gyvosios kalbos ar kurti terminus, remiantis gimtosios kalbos gramatikos taisyklėmis. S. Matulaitis pabrėžė, kad yra būtina „turėti tvirtai ir galutinai nustatytą terminologiją: anatomijos, fizijologijos, patologijos, chemijos ir kitų mokslo šakų, kiek jos surištos su medicina“ (Matulaitis 1913: 9). Jis kritikavo „terminų išteklių“ to meto populiarinamosiose medicinos knygėse, kuriose ta pati sąvoka turi kelis pavadinimus. Tai, pasak autoriaus, negeistas ir kenksmingas dalykas, keblus ir pačiam skaitytojui. Dėl tokio „terminologijos apstumo mišinio“ „mokslo raštai neturės rimtumo“. Todėl S. Matulaitis siūlė *Medicinos ir gamtos* žurnale įvesti specialų terminologijos skyrelį, kuriame būtų spausdinami surinkti terminologijos šakų vardai. Autorius buvo numatęs tolesnio lietuviškos medicinos terminijos kūrimo ir vienodinimo darbo gaires, kurios aktualios ir šiandien: „Kiti, paskaitę paduotus vardus, paduos savo tinkamesnius ar iš žmonių kalbos paimtus ar gramatikos taisyklėmis paremtus. Kad galutinai išrinkus iš visų terminų tinkamiausiąjį, kitais metais per medikų ir gamtininkų suvažiavimą galėsime, pasikvietę pagalbon kalbos žinovus, galutinai tą darbą atlikti. Galutinai tinkamiausius terminus priėmę, išspauzdėsime gal atskira knygele, kad visi žinotų ir vienoda terminologija naudotųsi“ (Matulai-

tis 1913: 10–11). Šiam sumanymui autorius padarė pradžią, pateikdamas straipsnyje nemažai lietuviškų osteologijos vardų.

Straipsnio objektą sudaro *Medicinos ir gamtos* žurnale vartoti lietuviški⁴ vienažodžiai medicinos terminai. Siekiama aptarti terminų raišką, t. y. jų sandaros dalykus. Vienažodžiai terminai skirstomi į paprastuosius gyvosios kalbos ar raštų žodžius ir savo kalbos žodžių darybos priemonėmis padarytus žodžius, pastarieji smulkiau aprašomi pagal darybos būdą. Prireikus medicinos terminai gretinami su dabartiniais tas pačias sąvokas įvardijančiais terminais. Galiausiai paliečiamas žurnalo lietuviškų vienažodžių medicinos terminų išlikimo dabartinėje lietuvių medicinos mokslo kalboje klausimas.

1. LIETUVIŠKI VIENAŽODŽIAI

MEDICINOS IR GAMTOS TERMINAI

1.1. Vienažodžiai terminai (197 terminai). Straipsniuose vienažodžiais terminais įvardijamos anatomijos, fiziologijos, klinikos, farmakologijos mokslų gimininės sąvokos. Galima skirti paprastuosius gyvosios kalbos ar raštų žodžius ir savo kalbos žodžių darybos priemonėmis padarytus žodžius.

1.1.1. Paprastieji gyvosios kalbos ar raštų žodžiai (51 terminas). Prie paprastųjų gyvosios kalbos ar raštų žodžių priskirti pirminiai (neišvestiniai) žodžiai. Kazimieras Gaivenis teigė, kad „gatavi lietuviški žodžiai dažniausiai terminologizuojami dviem būdais: 1) praplečiant (perkeliant) leksinę žodžio reikšmę ir 2) susiaurinant (apribojant) leksinę žodžio reikšmę“ (Gaivenis 2002: 52). Jis yra pastebėjęs, kad medicina buvo vienas iš mokslų, kuris terminologizavo liaudies kalbos žodžius (Gaivenis 1983: 15). „Nors didelė medicinos terminų dalis yra lotyniška ir dabar tebesudaranti nuolat papildomą ir tobulinamą medicinos vardyno branduolį“ (Česnys 2002: 55), vis dėlto nemažai terminų yra paimta iš liaudies kalbos. Daugiausia mokslinei medicinos terminijai iš gyvosios kalbos paimta žodžių anatomijos ir klinikos, šiek tiek fiziologijos sąvokoms įvardyti.

Kaip anatomijos terminai yra terminologizuotos pagrindinės gyvosios kalbos žodžių⁵ leksinės reikšmės: **akis** MG 1913 1 23 / **akys** MG 1913 1 9, žr. *akis* 1. „regėjimo organas“ LKŽe; **ausys** MG 1913 1 9, žr. *ausis* 1. „girdėjimo organas“ LKŽe; **bamba** MG 1913 1 13, žr. 1 *bamba anat.* „duo-

⁴ Straipsnyje lietuviškais terminais laikomi savos, lietuviškos, kilmės medicinos terminai.

⁵ Nustatant terminų liaudiškumą, remiamasi *Lietuvių kalbos žodyno* (LKŽe) duomenimis. Terminas laikomas liaudiniu, jei žodyne tas žodis ar jo reikšmė paliudyta iš gyvosios kalbos (tai rodo tarmių vietovių sutrumpinimai).

belė pilvo viduryje (umbilicus)“ LKŽe; **burna** MG 1913 1 8, žr. *burna* 1. „tuštuma tarp lūpų ir gerklės“ LKŽe; **dantys** MG 1913 2 18, žr. *dantis* 1. *anat.* „kaulinis organas burnoje ar snukyje maistui kramtyti (Dens)“ LKŽe; **galva** MG 1913 1 9, žr. *galva* 1. „kūno dalis“ LKŽe; **kraujas** MG 1913 1 12, MG 1913 2 6, žr. *kraujas* „raudonos spalvos skystis, cirkuliuojantis žmogaus ar gyvulio organizme ir maitinantis audinius“ LKŽe; **lūpos** MG 1913 1 9, žr. *lūpa* 1. „vienas iš dviejų burnos kraštų“ LKŽe; **nosis** MG 1913 1 9, žr. 1 *nosis* 1. „uoslės organas“ LKŽe; **oda** MG 1913 1 13, MG 1913 2 4, žr. *oda* 1. „viršutinis žmogaus ar gyvulio kūno sluoksnis, apvalkalas“ LKŽe; **plėvė** MG 1913 2 7, žr. *plėvė* 1. *anat.* „plonas audinio sluoksnis, jungiantis ar dengiantis kurias nors organizmo dalis“ LKŽe; **ranka** MG 1913 2 6, žr. *ranka* 1. „viršutinė žmogaus galūnė nuo peties iki pirštų galų; šios galūnės dalis nuo riešo iki pirštų galų“ LKŽe; **skrandis** – „ventriculus“ MG 1913 2 9 / *skrandis* MG 1913 1 21, žr. *skrandis* 1. *anat.* „žmogaus ar gyvulio virškinimo organas – raumeninis maišelis, skilvys, pilvelis (ventriculus)“ LKŽe; **smegenys** MG 1913 1 9, žr. *smegenys* 1. *anat.* „centrinė nervų sistemos dalis, kurią sudaro nervų skaidulos ir ląstelės, esančios žmogaus ir stuburinių gyvūnų kiaušė ir stuburo kanale“ LKŽe; **strenos** MG 1913 1 18, žr. *strėnos* 1. „nugaros apatinė dalis žemiau juosmens, juosmuo (lumbus)“ LKŽe; **širdis** MG 1913 1 13, MG 1913 2 2, žr. *širdis* 1. „centrinis kraujo apytakos organas, esantis kairėje krūtinės pusėje“ LKŽe; **veidas** MG 1913 1 9, žr. *veidas* 1. „priešakinė žmogaus galvos dalis“ LKŽe; **viduriai** MG 1913 2 20, žr. *viduriai* 1. „žmogaus ar gyvūno vidaus (ppr. virškinimo) organai“ LKŽe; **žarnos** MG 1913 1 17, MG 1913 2 6, žr. *žarna* 1. *anat.* „vamzdelio pavidalo virškinamojo trakto dalis, prasidedanti nuo skrandžio (intestinum)“ LKŽe.

Anatomijos terminijai taip pat imta platesnės reikšmės gyvosios kalbos žodžių, bet susiaurinta jų reikšmė, pvz.: **gėda** – *vulva* MG 1913 2 12, žr. *gėda* 2. „išoriniai lyties organai“ LKŽe, plg. *pubendum femininum* – *moters išoriniai lytiniai organai* MedŽ; **gumbas** (?) – *uterus* MG 1913 2 12 / *gumbas* MG 1913 2 3, žr. *gumbas* 6. „gimda“ LKŽe; **kriauklė** – *concha* MG 1913 2 11, žr. *kriauklė* 6. *anat.* „išorinė ausies dalis“ LKŽe; **kruoslas** (*palpebra*) MG 1913 2 13, žr. *kruoslas* 2. „akies vokas“ LKŽe, plg. *palpebra* – *vokas* MedŽ; **makštis** MG 1913 1 15, žr. 1 *makštis* 6. *anat.* „moters lyties organų dalis (vagina)“ LKŽe; **mentė** – *scapula* MG 1913 2 11, žr. 1 *mentė* 8. *anat.* „plokščias trikampis kaulas viršutinėje nugaros dalyje (scapula)“ LKŽe; **ropė** – *patella* MG 1913 2 12, žr. *ropė* 7., žr. *ro-*

pelė 9. „kelio girnelė“ LKŽe, plg. *patella* – *girnelė* MedŽ; **skilvoys** – „ventriculus“ MG 1913 2 9 / *skilvoys* MG 1913 1 17, žr. *skilvoys* 3. „skrandis, pilvelis“ LKŽe, plg. *ventriculus* – 1. *skrandis* MedŽ; **šeiva** – *fibula* MG 1913 2 12, žr. *šeiva* 5. „blauzdos kaulas“ LKŽe, plg. *fibula* – *šėivikaulis* MedŽ; **varpa** – *penis* MG 1913 2 12, žr. *varpa* 2. *anat.* „vyriškas lyties organas (penis)“ LKŽe; **vokas** (*palpebra*) MG 1913 2 13, žr. *vokas* 2. „mirkčiojamas akies uždangalas“ / **voka** MG 1913 1 23, žr. 1 *voka*, žr. 1 *vokas* 2. „mirkčiojamas akies uždangalas“ LKŽe. Žodyno duomenimis, visi minėti žodžiai, išskyrus žodžius *gumbas*, *kriauklė*, *makštis*, gyvojoje kalboje medicininėmis reikšmėmis fiksuoti.

Straipsnyje „Anatomijos, fiziologijos, patologijos bei chemijos lietuviška terminologija“ pasiūlyta bent keletas gyvosios kalbos žodžių moters lytinių organų sistemos organui pavadinti – **motė**, **močia**, *gumbas* (?) – *uterus* MG 1913 2 12: *motė*, žr. 1 *motė* 6. *anat.* „gimda“ LKŽe, plg. *uterus* – *gimda* MedŽ, tik žodis *močia* LKŽe „gimdos“ reikšme nefiksuotas.

Žurnalo straipsniuose rasta gyvosios kalbos žodžių ne tik anatomijos, bet šiek tiek ir klinikos sąvokoms įvardyti. Pirmiausia minėtinas klinikos terminas **liga** MG 1913 1 8, MG 1913 2 7 / **ligos** MG 1913 2 15, žr. 1 *liga* 1. „organizmo veiklos sutrikimas, sveikatos pairimas, nesveikata, negalė“ LKŽe, ir farmakologijos terminas **vaistai** MG 1913 1 12, MG 1913 2 20 / **vaistas** MG 1913 1 17, MG 1913 2 21, žr. 1 *vaistas* „gydomoji priemonė“ LKŽe.

Keliais klinikos terminais paimtos gyvosios kalbos žodžių pagrindinės leksinės reikšmės: **dičius** (ant kaktos) – *atheroma* MG 1913 2 13, žr. *dičius* „toks guzas (atheroma)“ LKŽe, plg. *atheroma* – *ateroma*, *riebalų [lipoidų] sankaupa* MedŽ; **druska** MG 1913 1 18, plg. *druska* 1. „sūrus mineralinis junginys (natrio chloridas) vartojamas maistui nuo gedimo apsaugoti ir paskaninti“ LKŽe; **navikas** MG 1913 1 13, žr. *navikas* 1. „kietas auglys kurioje nors organizmo vietoje“ LKŽe; **pūliai** MG 1913 2 5, žr. *pūliai* „žalsvai gelsva masė, atsirandanti žaizdose, skauduliuose“ LKŽe; **vanduo** MG 1913 2 15, plg. *vanduo* 1. „skaidrus bespalvis, ppr. neturintis skonio ir kvapo skystis, vandenilio ir deguonies junginys (H₂O)“ LKŽe; **votis** MG 1913 1 3, plg. *votis med.* „tinimas su pūliais, skaudulys, tvinkinys, piktvotė“ LKŽe, o vieno žodžio susiaurinta reikšmė: **akmens** nom. sg. MG 1913 2 7 / **akmuo** MG 1913 2 8 / **akmenų** gen. pl. MG 1913 2 7, žr. *akmuo* 8. „organizme atsiradęs konkretas“ LKŽe.

Daktaras Bagdanavičius⁶ straipsnelyje (tiksliau – žodžių sąrašelyje) pateikė du gyvosios kalbos žodžius tai pačiai klinikos sąvokai įvardyti: **gramai** (*sputsum*) MG 1913 2 13, **skrepliai** (*sputsum*) MG 1913 2 13, žr. *skreplys* 1. „iš kvėpuojamųjų organų atkosimos gleivės“ LKŽe. Žodyne pateiktas tik *gramas*, kuris „skreplių“ reikšmės neturi.

Skyrium minėtina pora sudaiktavardėjusių įvardžiuotinių būdvardžių⁷, reiškiančių moterų ligas: **baltieji**–*fluor ulbus* MG 1913 2 12 / *baltųjų* gen. pl. MG 1913 1 14, žr. *baltieji* 2. žr. *baltosios med.* „tokia moterų liga (Fluor albus)“ LKŽe, plg. *fluor albus* – *baltosios* MedŽ; **raudonieji**⁸ – *haemorrhagia* MG 1913 2 12, LKŽe *raudonieji* nefiksuoti, tik *raudonieji žiedai* Ss „mėnesinės“, plg. *haemorrhagia* – *hemoragija*, *kraujavimas* MedŽ.

1.1.2. Dariniai (146 terminai). Daugiau nei pusė žurnalo lietuviškų vienažodžių medicinos terminų yra dariniai⁹. Pagal darybos būdą skiriami priesagų, priešdėlių ir galūnių vediniai bei dūriniai.

1.1.2.1. Priesagų vediniai (97 terminai). Tai gausiausias vedinių būrys. Vyrauja priesagos **-imas (-imai)** vediniai, daugiausia veiksmy pavadinimai, kurie beveik apylygiai išvesti iš nepriešdėlinių veiksmažodžių: *gimimai* MG 1913 2 15, *girdėjimas* MG 1913 1 10, *mirimai* MG 1913 2 15, *niežėjimas* MG 1913 2 22, *perpūtimas* MG 1913 1 10, *perpūtinėjimai* MG 1913 1 10, *plaudimas* MG 1913 2 6, *plovimai* MG 1913 1 18 / *plovimas* MG 1913 1 18, *plūdimai* MG 1913 2 3, *skaudėjimas* MG 1913 1 22, MG 1913 2 20, *sopėjimai* MG 1913 1 15, *ūžimas* MG 1913 1 13 ir iš priešdėlinių veiksmažodžių: *įčirškimai* MG 1913 1 14 / *įčirškimas* MG 1913 1 13, MG 1913 2 3, *įdūrimas* MG 1913 2 19, *įleidimas* MG 1913 2 19, *išėjimas* „tuštini-masis“ MG 1913 1 18, *nuvargimas* MG 1913 2 18, *pasiutimas* MG 1913 2 16, *suspaudimai* MG 1913 1 15, *užsikrėtimas* MG 1913 1 15. Keleto kalbamos priesagos vedinių reikšmė sukonkretėjusi, pvz.: *linkimas?* – *ar-*

⁶ Žr. 3 išnašą.

⁷ „Savarankiški sudaiktavardėję įvardžiuotiniai būdvardžiai, reikiantys antrinį daikto pavadinimą, kuris tam tikrais atvejais gali pakeisti pagrindinį daikto pavadinimą, eiti jo sinonimu, pvz.: *geltonoji* „tokia liga, geltonligė“; <...>, *krvinoji* „dizenterija“: <...>. Šie sudaiktavardėję būdvardžiai yra susidarę, tam tikro daikto būdingos ypatybės pavadinimą pavertus paties daikto pavadinimu. Paprastai jie atsiranda šalia tokių pavadinimų, kurių kalboje norima išvengti, pavyzdžiui, įvairioms ligoms, <...> pavadinti. <...>. Įvardžiuotiniai būdvardžiai daiktavardėja dėl savo reikšmės konkretumo. Ypatybė, išreikšta įvardžiuotiniu būdvardžiu, yra siejama su tam tikru daiktu, dėl to darosi nereikalingas ir pats daikto pavadinimas“ (LKG I 530).

⁸ Gydytojas A. Vileišis 1899 m. knygoje *Patarmės moterims, kurios nori būti sveikos* (taip pat ir antrajame, 1906 m., jos leidime) terminą *raudonieji* vartojo „mėnesinių“ reikšme.

⁹ Aprašant darinius remtasi Prano Skardžiaus, Vinco Urbučio, Sauliaus Ambrazo darbais, LKG.

ticulatio MG 1913 2 12, plg. *articulatio* – *artikuliacija*: 1. *sąnarys* MedŽ, *priaugimas* „prieaugis“ MG 1913 2 15, *suaugimai* „suaugusios vietos?“ MG 1913 2 3, *sugargažėjimas* „randas?“ MG 1913 2 13.

Toliau pateikiami priesagų vediniai pagal jų gausumą:

-elis (-eliai): *petelis* MG 1913 2 4, *pilvelis* MG 1913 1 21 / *pilvelis* – „ventriculus“ MG 1913 2 9, *raktelis*¹⁰ – *clavicula* MG 1913 2 11, plg. *clavicula* – *raktikaulis* MedŽ, *ratelis* (*pessarium*) MG 1913 2 13, plg. *pessarium* – *pesaras* – į makštį dedamas prietaisas gimdai palaikyti normalioje padėtyje arba nuo pastojimo apsisaugoti MedŽ, *ryšelis* – *ligamentum* MG 1913 2 12, plg. *ligamentum* – *raištis* MedŽ, *švirkestelis* MG 1913 2 20;

-onis (-ei/-iai/-ys), -ė (-ės): *ligonė* MG 1913 1 13, MG 1913 2 2 / *ligonės* MG 1913 2 2, *ligonei* MG 1913 2 5 / *ligoniai* MG 1913 1 6, MG 1913 2 19 / *ligonis* MG 1913 1 9, MG 1913 2 8 / *ligonys* MG 1913 1 21;

-umas: *kurtumas* MG 1913 1 9, *mažakraujumas* MG 1913 2 2, *miegūstumas* MG 1913 1 16, *mirtingumas* MG 1913 2 18, *silpnumas* MG 1913 1 12, *šlapumas* MG 1913 2 8;

-elė: *bambelė* MG 1913 2 4, *galvelė* MG 1913 2 4, *rankelė* MG 1913 2 4, *trobėlė* – „cellula“ MG 1913 2 9, *virkestelė* (Suvalkų губ.) *pupovina* MG 1913 2 12, plg. *funiculus umbilicalis* – *bambos virkestelė* MedŽ, *funis* – 2. žr. *funiculus umbilicalis* – *нуповина* MedŽ;

-ymas (-ymai): *gydymas* MG 1913 1 6, MG 1913 2 2, *gimdymai* MG 1913 1 13 / *gimdymas* MG 1913 2 4, *išgramdymas* MG 1913 2 4;

-ėlis (-ėliai): *akmenėliai* MG 1913 2 8, *maumonėlis* – *rodničok* MG 1913 2 11 (LKŽe nefiksuotas, yra *maumonys* „galvos vieta tarp kaktos ir viršugalvio, momuo“), plg. *fonticulus* – *motenėlis* – *родничок* MedŽ, *pavadėlis* – (Ariogala) *pupovina* MG 1913 2 12, žr. *pavadėlis* 2. anat. „bambos virkestelė“ LKŽe), plg. *funiculus umbilicalis* – *bambos virkestelė* MedŽ;

-tojas (-tojai), -a: *gydytojai* MG 1913 1 4 / *gydytojas* MG 1913 2 3, *gimdytoja* MG 1913 2 4;

-elės: *replelės* MG 1913 2 3, *smiltelės* „tokia vaistų forma“ MG 1913 2 22;

-ėlė: *motynėlė*¹¹ „gimda“ MG 1913 1 14, *nugarėlė* MG 1913 2 4;

-ybė: *gyvybė* MG 1913 1 15, *girtuoklybė* MG 1913 2 18;

-slė: *pūslė* MG 1913 2 8 / *pūslės* MG 1913 2 13;

-ulys: *dusulys* MG 1913 1 12, *kosulys* MG 1913 2 5.

¹⁰ Žodis *raktelis* LKŽe pateiktas tik botanine reikšme (augalo pavadinimas – raktažolė (Primula)).

¹¹ Žodis *motinė* LKŽe medicinine reikšme nefiksuotas.

Gausu priesagų, su kuriomis išvesta tik po vieną vedinį:

-**ata**: *sveikata* MG 1913 1 6, MG 1913 2 2;

-**ažis**: *gargažis – cicatrix?* MG 1913 2 13, žr. *gargažis* 1., žr. *gargažė* 1. „kalvės žaizdre išdegusios ir į gabalus sulipusios anglys, šlakas“; 2. žr. *gargažė* 2. „suanglėjęs dagties galas ar šiaip kokio audinio gabalas“; 3. žr. *gargažė* 3. „perdegęs, sueikvotas daiktas“ LKŽe, *gargažė* 4. „labai susiraižgęs, susisukęs daiktas, garankštis“ LKŽe, plg. *cicatrix – randas* MedŽ;

-**ekšlis**: *putekšlis* „išbėrimas“ MG 1913 2 13, žr. 1 *putekšlis* 1. „spuogas, puškas“ LKŽe;

-**erė**: *koserė* MG 1913 1 9;

-**da**: *žaižda* MG 1913 1 23, MG 1913 2 5;

-**ykla**: *gydykla* MG 1913 1 16;

-**yklai**: *vystyklai* MG 1913 2 7;

-**yla**: *degyla*¹² instr. sg. – „oxygenium“ MG 1913 2 9;

-**ylas**: *degylas* „deguonis“ MG 1913 1 22;

-**inė**: *krūtinė* MG 1913 1 9;

-**iniai**: *mėnesiniai*¹³ MG 1913 1 12, MG 1913 2 2;

-**inynai**: *kiaušinytai* „kiaušidės“ MG 1913 1 15;

-**inys**: *valinys* – juosta – kuria mažus vaikus vynioja, bintas MG 1913 2 13, žr. *valinys* 2. „juosta suvystytam vaikui apvynioti, surišti“ LKŽe;

-**ininkas**: *džiovininkas* MG 1913 1 21;

-**ytė**: *akytė* – „celulla“ „ląstelė“ MG 1913 2 9;

-**(i)ukas**: *akmeniukas* MG 1913 2 8;

-**lai**: *groblai – skelet* MG 1913 2 11, žr. *groblai* 1., žr. *grobai* 1. „žmogaus ar gyvulio kaulai, griaučiai, groblai“ LKŽe, plg. *skeletum – skeletas, griaučiai* MedŽ;

-**lė**: *auglė*¹⁴ auga ant vaikų močios, *auglė – neoplasma* MG 1913 2 13, plg. *neoplasma – navikas* MedŽ;

-**lis (-liai)**: *pakinkliai* MG 1913 1 17;

-**smiai**: *skausmai* MG 1913 2 5;

-**snis (-sniai)**: *tvinksniai* MG 1913 2 5;

-**tas**: *vartai* MG 1913 2 13, žr. *vartai* 6. *anat.* „išoriniai gimdos žiome-nys“ LKŽe;

¹² LKŽe žodis *degyla* nefiksuotas, tik *degilas* (neol.) „deguonis“.

¹³ LKŽe pateiktas tik būdvardis 2 *mėnesinis adj.* 4. „kartą per mėnesį pasirodantis“; plg. 1 *mėnesinės fiziol.* „kas mėnesį pasikartojantis kraujavimas iš lytiškai subrendusios moters gimdos, menstruacijos“ LKŽe.

¹⁴ Žodis *auglė* LKŽe medicininės reikšmės neturi, žr. *auglė* 1. „derlius“; 2. „piktžolė“.

-**tė**: *atodvėstė* – kosėjau be atodvėstės, neatsidvėsdamas MG 1913 2 13, žr. *atodvėstė* „atvanga, pertrauka, atodvastis“ LKŽe;

-**tis**: *mirtis* MG 1913 2 7;

-**tys**: *gimty* – *genitalia interna* MG 1913 2 12, žr. *gimty* „lyties organai (genitalia)“ LKŽe, plg. *genitalia – lytiniai organai* MedŽ. Be minėtos, žodis *gimty* dar pateiktos ir kitomis reikšmėmis, kurios LKŽe nefiksuotos: *gimty* išeina – *prolapsus vaginae et uteri* (Šiaulių, Žagarės apyl.) MG 1913 2 12, plg. *prolapsus vaginae – makštis iškritimas* MedŽ, *prolapsus uteri – gimdos iškritimas* MedŽ, *gimty* „gimdos kaklelis?“ („Ar gimty jau atsidarė (prie gimdymo)?“) MG 1913 2 12;

-**ury**: *kumbury* „akies kampas“ MG 1913 2 13, žr. 1 *kumbury* (*kambury*?) „kampas, kertė, atsikišimas“ LKŽe;

-**uvis**: *liežuvis* MG 1913 1 9;

-**vas**: *pilvas* MG 1913 1 13, MG 1913 2 4 / *pilvas* – „ventriculus“ MG 1913 2 9 / *pilvas (stomachus)* MG 1913 1 21 / *pelvis* MG 1913 1 13 (toks variantas LKŽe nefiksuotas), žr. *pilvas* 3. „skrandis“ LKŽe.

1.1.2.2. Priešdėlių vediniai (2 terminai). Su priešdėliais išvesti terminai žurnale labai reti. Rasti tik du su priešdėliais **ant-** ir **pa-** išvesti terminai – anatomijos terminas *antliežuvis (epiglottis)* MG 1913 1 9, plg. *epiglottis – antgerklis* MedŽ, ir klinikos terminas *pakūnė (furunculus)* MG 1913 2 13, žr. 1 *pakūnė* „skaudulys, šunvotė“ LKŽe, plg. *furunculus – furunkulas, šunvotė* MedŽ.

1.1.2.3. Galūnių vediniai (17 terminų). Galūnių vedinių, palyginti su priešdėlių, yra gerokai daugiau. Daugiausia rasta galūnių **-is**: *atókrytis – recidyv* (ligonis buvo pasitaisęs, bet vėl atkrito) MG 1913 2 13, žr. *atókrytis* 1. „atkrytis (ligos)“ LKŽe, *degis* – „oxygenium“ MG 1913 2 9 / *degis* MG 1913 1 22, žr. *degis* 2. (neol.) „deguonis“ LKŽe, plg. *oxygenium – deguonis* MedŽ, *karštis* MG 1913 1 22, *nuomaris* MG 1913 1 16, *priepuoliai* MG 1913 1 16, **-as (-ai)**: *lašai*¹⁵ MG 1913 1 6, *miegas* MG 1913 1 8, *niežai (uscabies)* MG 1913 2 21, *užpilai (infusum)* MG 1913 2 20–21, **-a**: *džiova* MG 1913 1 19, MG 1913 2 17, *ištrauka* MG 1913 2 21, *sloga* MG 1913 1 8, žr. *sloga* 1. „nosies gleivinės uždegimas“ LKŽe, ir **-ė** vedinių: *putės*¹⁶ „pūslės“ nom. pl. MG 1913 2 13, *sopė* MG 1913 2 8 /

¹⁵ V. Urbučio manymu, tarp poros *lašas – lašėti* narių nėra griežtos opozicijos – jos nariai gali būti sukeičiami vietomis. Tai neišreikštos krypties abipusis pamatavimas (Urbutis 2009: 124).

¹⁶ Žodis *putė* „pūslės“ reikšme LKŽe nefiksuotas.

sopės MG 1913 1 18, MG 1913 2 4, žr. *sopė* 1. „skaudėjimas, skausmas, sopulys“ LKŽe.

Kitų galūnių pasitaikė po vieną vedinį: **-ys**: *sqnarys?* – *articulatio* MG 1913 2 12; **-ius**: *prietvarius* MG 1913 1 18.

1.1.2.4. Dūriniai (30 terminų). Antrą pagal gausumą darinių grupę sudaro dūriniai. Daugiausia iš jų yra osteologijos terminai – kaulų pavadinimai. „Pagal tai, kuriai kalbos daliai priklauso antrojo sando pamatinis žodis“ (Keinys 2005: 134), skiriamos dvi dūrinių grupės – dūriniai su daiktavardiniais sandais ir dūriniai su veiksmažodiniais sandais.

Gausiausia darinių grupė yra **dūriniai iš dviejų daiktavardžių** (25 terminai). Šių dūrinių sandai tarpusavyje yra jungiami su jungiamaisiais balsiais ir be jų. Taigi šiuo atžvilgiu kalbami dūriniai dar skirtomi į:

a) dūrinius su jungiamaisiais balsiais (19 terminų):

-i-: *ašarikaulis* – *os lacrima* MG 1913 2 11, *blauzdikaulis* – *tibia* MG 1913 2 12, *klubikaulis* – *os ilei* MG 1913 2 12, *kulnikaulis* – *tallus* MG 1913 2 12, *kulšikaulis* – *os femoris* MG 1913 2 12, plg. *femur* – 1. *šlounikaulis* MedŽ, *nosikaulis* – *os nasale* MG 1913 2 11, *petikaulis* – *os humeri* MG 1913 2 11, *pilvikauliai* MG 1913 2 6, *pilvikaulis* – *os pubis* MG 1913 2 12, plg. *os pubis* – *gaktikaulis* MedŽ, *rėtikaulis* – *os ethmoideum* MG 1913 2 11, plg. *os ethmoidale* – *akytkaulis* MedŽ, *žandikaulis* – *os zygomaticum* MG 1913 2 11, plg. *os zygomaticum* – *skruostakaulis* MedŽ;

-a-: *anglarūgštė*¹⁷ MG 1913 1 22, *arklakaulis* – *os vomeris* MG 1913 2 11, plg. *vomer* – *noragas* (nosies pertvaros kaulas) MedŽ, *kraujagyslės* MG 1913 2 4, *pirštakauliai* – *falanga* MG 1913 2 12, *plaštalunkis* – užaina plaštalunkis, trauko kojas (*cydoporn*) MG 1913 2 13 (LKŽe nefiksuotas), *pleištakaulis* – *os sphenoidum* MG 1913 2 11, plg. *os sphenoidale* – *pleištakaulis* MedŽ, *šnavotė* (*furunculus*) MG 1913 2 13;

-ia-: *nosiaryklė* MG 1913 1 8.

b) dūrinius be jungiamųjų balsių (6 terminai): *alkūnkaulis* – *os ulnae* MG 1913 2 11, *ligonbutis*¹⁸ MG 1913 1 12 / *ligonbučiai* MG 1913 1 6,

¹⁷ Pr. Skardžius žodį *angliarūgštė* „anglinė rūgštis“ priskiria prie varpininkų sudarytų ar iš kitų šaltinių paimitų žodžių grupei (Skardžius 1996: 595).

¹⁸ Pr. Skardžius, rašydamas apie naujadarus, jų darybą ir vartojimą, užsiminė, kad Jonas Jablonskis savo raštuose vartojo darinį *ligonbutis* (I 144), bet ilgainiui įsitikinęs jo netinkamumu vietoje jo pradėjo vartoti *ligoninę* (Skardžius 1996: 602–603). Jonas Palionis savo disertacijoje *ligonbutį* laikė Jono Šliūpo naujadaru (Palionis 1952: 239), tačiau vėliau nuomonę pakeitė – žodį *ligonbutis* „ligoninė“ (plg. vok. *Krankenhaus*) priskyrė prie Frydricho Kuršaičio naujadarų (Palionis 1995: 219).

nugarkaulis – columna vertebralis MG 1913 2 11, plg. *columna vertebralis – stuburas* MedŽ, *stuburkaulis – os coccigis* MG 1913 2 11, plg. *os coccygis – stuburgalis* MedŽ, *šonkaulis – costa* MG 1913 2 11 / *šonkaulis* MG 1913 1 16.

Kita pagal gausumą dūrinių su daiktavardiniais sandais grupė yra **dūriniai iš prielinksnio ir daiktavardžio** (2 terminai). Tačiau jie, galima sakyti, nebūdingi, nes žurnale rasti tik du kalbamu būdu sudaryti terminai – dūriniai iš prielinksnių *tarp, tarpu* ir daiktavardžio: *tarpkojis – perineum* MG 1913 2 12, žr. *tarpkojis* 1. žr. *tarpukojis* „vieta tarp kojų, šakumas“ LKŽe, plg. *perineum – tarpvietė* MedŽ, *tarpukaulis* MG 1913 1 13.

Dūriniai su veiksmožodiniais sandais taip pat reti – pasitaikė tik trys **dūriniai iš daiktavardžio ir veiksmožodžio**: *rūgštdaris – „oxygenium“* MG 1913 2 9 / *rūgštdaris* MG 1913 1 22, žr. *rūgštdaris* žr. *rūgštadaris* žr. *rūgščiadaris* „deguonis“ LKŽe, *rūgštgamis – „oxygenium“* MG 1913 2 9 / *rugštagamis (oxygenus)* MG 1913 1 21–22 (LKŽe nefiksuotas).

2. LIETUVIŠKI VIENAŽODŽIAI *MEDICINOS IR GAMTOS* IR DABARTINIAI LIETUVIŲ *MEDICINOS MOKSLO* TERMINAI

Praėjusio šimtmečio pradžioje pasirodęs pirmasis medicinos mokslo žurnalas paliko pėdsaką ir dabartinėje lietuvių medicinos mokslo terminijoje. Kaip matyti palyginus lietuviškus vienažodžius *Medicinos ir gamtos* terminus su dabartinės lietuvių medicinos mokslo kalbos terminais¹⁹, išlikę daugiau nei pusė (52 %) anuomet gydytojų vartotų medicinos terminų. Raiškos ir reikšmės atžvilgiu juos galima būtų suskirstyti į keletą grupių:

1) nepakitusi raiška ir reikšmė: **akis**, plg. *oculus – akis* MedŽ, **akmuo**, plg. *calculus – akmuo* MedŽ, **alkūnkaulis** – *os ulnae*, plg. *ulna – alkūnkaulis* MedŽ, **ašarikaulis** – *os lacrima*, plg. *os lacrimale – ašarikaulis* MedŽ, **ausys**, plg. *auris – ausis* MedŽ, **bamba**, plg. *umbilicus – bamba* MedŽ, **blauzdikaulis** – *tibia*, plg. *tibia – blauzdikaulis* MedŽ, **burna**, plg. *os – burna* MedŽ, **dantys**, plg. *dens – dantis* MedŽ, **druska**, plg. *sal – druska* MedŽ, **dusulys**, plg. *dyspnoea – dusulys* MedŽ, **džiova**, plg. *tuberculosis – džiova* MedŽ, **galva**, plg. *caput – galva* MedŽ, **gydymas**, plg. *medicatio – gydymas* MedŽ, **gydytojas**, plg. *medicus – gydytojas* MedŽ, **gimdymas**, plg. *partus – gimdymas* MedŽ, **gimimai**, plg. *nascentia – gimimas* MedŽ, **girdėjimas**, plg. *auditus – 1. girdėjimas; klausia* MedŽ, **gyvybė**, plg. *vita –*

¹⁹ Dabartinės vartosenos šaltiniu pasirinktas *Medicinos terminų žodynas*.

gyvybė MedŽ, **ištrauka**, plg. *extractum* – ištrauka MedŽ, **karštis**, plg. *febris* – 1. karštis MedŽ, **kosulys**, plg. *tussis* – kosulys MedŽ, **kraujagyslės**, plg. *vas sanguineum* – kraujagyslė MedŽ, **kraujas**, plg. *sanguis* – kraujas MedŽ, **kriauklė** – concha, plg. *concha* – kriauklė MedŽ, **krūtinė**, plg. *pectus* – krūtinė MedŽ, **kurtumas**, plg. *surditas* – kurtumas MedŽ, **lašai**, plg. *gutta* – lašas MedŽ, **liežuvis**, plg. *lingua* – liežuvis MedŽ, **liga**, plg. *morbus* – liga MedŽ, **ligonis**, plg. *patiens* – ligonis MedŽ, **lūpos**, plg. *labium* – lūpa MedŽ, **makštis**, plg. *vagina* – makštis MedŽ, **mentė** – scapula, plg. *scapula* – mentė MedŽ, **miegas**, plg. *somnus* – miegas MedŽ, **mirimai**²⁰, **mirtingumas**, plg. *mortalitas* – mirtingumas MedŽ, **mirtis**, plg. *mors* – mirtis MedŽ, **navikas**, plg. *blastoma* – navikas MedŽ, **niežai** (*uscabies*), plg. *scabies* – niežai MedŽ, **niežėjimas**, plg. *pruritus* – niežėjimas MedŽ, **nosis**, plg. *nasus* – nosis MedŽ, **nosiaryklė**, plg. *epipharynx* – nosiaryklė MedŽ, **nosikaulis** – os nasale, plg. *os nasale* – nosikaulis MedŽ, **nuomaris**, plg. *epilepsia* – nuomaris MedŽ, **oda**, plg. *cutis* – oda MedŽ, **pilvas**, plg. *abdomen, venter* – pilvas MedŽ, **pirštakauliai** – falanga, plg. *phalanx* – falanga, *pirštakaulis* MedŽ, **pleištakaulis** – os sphenoidale, plg. *os sphenoidale* – pleištakaulis MedŽ, **plėvė**, plg. *membrana* – plėvė MedŽ, **plovimas**, plg. *lavatio* – plovimas MedŽ, **priepuoliai**, plg. *paroxysmus* – priepuolis MedŽ, **pūliai**, plg. *pus* – pūliai MedŽ, **pūslė**, plg. *bullā* – pūslė MedŽ, **ranka**, plg. *manus* – 2. ranka MedŽ, **sqnarys?** – articulatio, plg. *articulatio* – 1. sqnarys MedŽ, **silpnumas**, plg. *hyposthenia* – silpnumas MedŽ, **skausmai**, plg. *dolor* – skausmas MedŽ, **skrandis** – „ventriculus“, plg. *ventriculus* – 1. skrandis MedŽ, **skrepliai** (*sputum*), plg. *sputum* – skrepliai MedŽ, **sloga**, plg. *rhinitis* – sloga MedŽ, **smegenys**, plg. *medulla* – 1. smegenys MedŽ, **suaugimai**, plg. *adhaesio* – 1. suaugimas, *concretio* – 1. suaugimas MedŽ, **suspaudimai**, plg. *compressio* – suspaudimas MedŽ, **sveikata**, plg. *sanitas* – sveikata MedŽ, **širdis**, plg. *cor* – širdis MedŽ, **šonkaulis** – costa, plg. *costa* – šonkaulis MedŽ, **tvinksniai**, plg. *pulsus* – tvinksnis MedŽ, **užsikrėtimas**, plg. *infectio* – infekcija: 1. užsikrėtimas MedŽ, **vaistas**, plg. *medicamentum* – vaistas MedŽ, **vanduo**, plg. *aqua* – vanduo MedŽ, **varpa** – penis, plg. *penis* – varpa MedŽ, **vartai**, plg. *hilus* – vartai MedŽ, **veidas**, plg. *facies* – 2. veidas MedŽ, **viduriai**, plg. *splanchna* – viduriai MedŽ, **vokas** (*palpebra*), plg. *palpebra* – vokas MedŽ, **žaiзда**, plg. *vulnus* – žaiзда MedŽ, **žarnos**, plg. *intestinum* – žarna MedŽ;

²⁰ Terminas *mirimas* fiksuotas tik sudėtiniuose terminuose, žr. *thanatographia* – tanatografija: 1. mirimo aprašymas; 2. mirimo tyrimas; *thanatologia* – tanatologija, mokslas apie mirimą MedŽ.

2) pakitusi raiška, bet nepakitusi reikšmė: **atokrytis** – *recidyv*, plg. *recidyvum* – *atkrytis* MedŽ, **baltieji** – *fluor ulbus*, plg. *fluor albus* – *baltosios* MedŽ, **klubikaulis** – *os ilei*, plg. *os ilium* – *klubakaulis* MedŽ, **maumonėlis** – *rodničok*, plg. *fonticulus* – *momenėlis* – *родничок* MedŽ, **mėnesiniai**, plg. – *menstruatio* – *mėnesinės* MedŽ, **miegūstumas**, plg. *somnolentia* – *mieguistumas* MedŽ, **prietvarius**, plg. *obstipatio* – *prietvaras* MedŽ, **strenos**, plg. *lumbus* – *strėnos* MedŽ, **šunavotė** (*furunculus*), plg. *furunculus* – *šunvotė* MedŽ, **voka**, plg. *palpebra* – *vokas* MedŽ;

3) nepakitusi raiška, bet pakitusi reikšmė: **gumbas** (?) – *uterus*, plg. *uterus* – *gimda* MedŽ, o *gumbas* – *phyma* MedŽ, **petikaulis** – *os humeri*, plg. *humerus* – *žastikaulis*, o *petikaulis* – *os acromiale* MedŽ, **pilvas** – „*ventriculus*“ / *pilvas* (*stomachus*), žr. *pilvas* 3. „skrandis“ LKŽe, plg. *stomachus* žr. *ventriculus* – 1. *skrandis* MedŽ, o *pilvas* – *abdomen*, *venter* MedŽ, **priaugimas** „*prieaugis*“, plg. *accretio* – *priaugimas* MedŽ;

4) pakitusi raiška ir reikšmė: **kulnikaulis** – *tallus*, plg. *talus* – *šokikaulis* MedŽ, o *kulnakaulis* – *calcaneus* MedŽ.

IŠVADOS

Pirmajame 1913 m. leistame Lietuvos medicinos mokslo žurnale *Medicina ir gamta* imti kelti lietuvių medicinos terminologijos klausimai ir problemos, kurios neprarado aktualumo ir šiandien – terminų perteklius ir, kita vertus, jų stoka, terminų tai pačiai sąvokai įvardyti įvairavimas ir jų vienodinimo svarba, būtinybė į terminologijos darbą pasitelkti specialistus ir kalbininkus, susirūpinimas medicinos terminų lietuviškumu ir kt. Gydytojai raginami rinkti žodžius iš gyvosios kalbos ar kurti terminus, remiantis gimtosios kalbos gramatikos taisyklėmis.

Žurnale rasti 197 vienažodžiai lietuviškos kilmės medicinos terminai. Pirmiausia minėtini paprastieji gyvosios kalbos ar raštų žodžiai (51 terminas), įvardijantys anatomijos ir šiek tiek klinikos sąvokų. Jų dažniausiai terminologizuotos pagrindinės leksinės reikšmės, nors anatomijos terminai imti ir platesnės reikšmės žodžiai, bet jų reikšmė susiaurinta.

Didžiąją vienažodžių terminų dalį sudaro dariniai (146 terminai). Vyrąja priesagų (-imas; -elis (-ėliai); -umas; -onis (-ei/-iai/-ys), -ė; -elė; -ymas (-ymai); -ėlis (-ėliai); -tojas (-tojai), -a; -elės; -ėlė; -ybė; -ulyš; -ata, -ažis, -ekšlis, -erė, -da, -ykla, -yklai, -yla, -ylas, -inė, -iniai, -inynai, -inys, -ininkas, -(i)ukas, -lai, -lė, -lis (-liai), -slė, -smai, -snis (-sniai), -tas, -tis, -tys, -uolis (-uoliai), -urys, -uvis, -vas) vediniai (97 terminai).

Su priešdėliais išvesti terminai labai reti – tik du priešdėlių *ant-* ir *pa-* vediniai.

Galūnių vedinių, palyginti su priešdėlių, yra gerokai daugiau (17 terminų). Daugiausia galūnių *-is*, *-as* (*-ai*), *-a* ir *-ė* vedinių. Kitų galūnių (*-ys*, *-ius*) pasitaiko po vieną vedinį.

Antrą pagal gausumą darinių grupę sudaro dūriniai (30 terminų). Gausiausia dūrinių grupė yra dūriniai iš dviejų daiktavardžių (25 terminai). Devyniolikos dūrinių sandai tarpusavyje jungiami jungiamaisiais balsiais *-i-*, *-a-*, *-ia-*, o šešių dūrinių sandai jungiami be jų. Dūrinių su daiktavardiniais sandais grupei priskiriami du dūriniai iš prielinksnių *tarp*, *tarpu* ir daiktavardžio. Dūriniai su veiksmažodiniais sandais beveik nebūdingi – du dūriniai iš daiktavardžio ir veiksmažodžio.

Daugiau nei pusė lietuviškų vienažodžių medicinos terminų išliko ir tebevartojami dabartinėje medicinos mokslo kalboje. Didžiosios jų dalies raiška ir reikšmė nepakitusi. Kai kurių terminų ilgainiui pakito arba raiška, arba reikšmė.

Žurnale *Medicina ir gamta* rašiusių lietuvių gydytojų entuziazmas ir pasišventimas, rūpinimasis savo profesinės kalbos grynumu ir lietuviškumu, gyvosios kalbos kaip pagrindinio terminologijos šaltinio iškėlimas nūdienos medicinos terminologijos darbininkams galėtų būti gražus ir siektinas pavyzdys.

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI

MG 1913 1 – *Medicina ir Gamta* (gegužis–birželis), Vilnius.

MG 1913 2 – *Medicina ir Gamta* (liepa–rugpiūtis), Vilnius.

PAGALBINIAI ŠALTINIAI

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* (I–XX, 1941–2002), elektroninis variantas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. – www.lkz.lt.

MedŽ – V. Astrauskas, St. Biziulevičius, S. Pavilionis, A. Vaitilavičius, A. Vileišis. *Medicinos terminų žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1980.

Patarmės moterims, kurios nori būti sveikos. Pagal Zielčaka parašė Dr. A. V. Tilžėje, 1899.

Patarmės moterims, kurios nori būti sveikos. Pagal Zielčaka parašė dr. A. Vileišis. 2-oji laida, Vilnius, 1906.

LITERATŪRA

Ambrazas S. 1993: *Daiktavardžių darybos raida* [1]. *Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Ambrazas S. 2000: *Daiktavardžių darybos raida 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Andriušis A. 1996: Lietuvos medicinos spauda. – *Žurnalisto žinynas* 2, 161–176.

- Aničas J. 1999: *Antanas ir Emilija Vileišiai. Gyvenimo ir veiklos bruožai*, Vilnius: Alma littera.
- Biziulevičius St. 1989: Iš Lietuvos medicinos spaudos istorijos. – *Sveikatos apsauga* 10, 34–39.
- Česnys G. 2002: Lietuviško anatomijos vardyno istorijos metmenys. – *Terminologija* 9, 55–65.
- Gaivenis K. 1983: Šis tas iš lietuviškos liaudinės specialiosios leksikos. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22. *Lietuvių kalbos specialioji leksika*, 4–16.
- Gaivenis K. 2002: *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- [D-ras Grinius K.] 1910: Apie lietuvių medicinos laikraštį. – *Lietuvos žinios* 28, 1.
- Karosas J. 1960: Vilniaus XIX amžiaus medicininė spauda. – *Sveikatos apsauga* 11, 42–49.
- Keinys St. 2005: *Dabartinė lietuvių terminologija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- [M. Sk-ra] 1897: Lietuviški ligų vardai. – *Varpas* 3, 41–42.
- Matulaitis S. 1913: Anatomijos, fiziologijos, patologijos bei chemijos lietuviška terminologija. – *Medicina ir gamta* 2.
- Moksleivis Kalnėnas 1912: Žmonių medicina. – *Ateitis* 2, 4.
- LKG 1965: *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius: Mintis.
- Palionis J. 1952: *Lietuvių literatūrinės kalbos normalizacija XIX a. pabaigoje (1880–1901)*. Disertacija, Vilnius.
- Palionis J. 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Skardžius Pr. 1996: *Rinktiniai raštai 1. Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Stakulienė S. 2001: Lietuviškoji medicinos periodika: ištakos ir raida Lietuvoje iki XX a. trečiojo dešimtmečio. – *Knygotyra* 37, 220–233.
- Urbutis V. 2009: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

THE FIRST LITHUANIAN JOURNAL OF MEDICAL SCIENCE AND LITHUANIAN TERMINOLOGY OF MEDICINE

This year is the 100th anniversary of the first Lithuanian medical journal *Medicina ir gamta* (Medicine and nature). This publication started raising issues of medical terminology which are still relevant – lack and excess of terms, variation of terms naming the same concept, unification and approval of terms, the necessity to involve both specialists and linguists in the development of terminology, concern about the “Lithuanianness” of medical terminology, etc. Doctors were encouraged to collect words from the folk language or to create terms following the rules of Lithuanian grammar.

The article deals with 197 one-word medical terms of Lithuanian origin found in the journal. Words of the folk language and words taken from written sources which mainly name concepts of anatomy (*akis* (eye), *kraujas* (blood), *kruoslas* (now *akies vokas* (eyelid)), *mentė* (shoulder blade), *ropė* (now *kelio girnelė* (kneecap)), *smegenys* (brain), *širdis* (heart), etc.) and to some extent clinical practice (*liga* (disease), *raudonieji* (now *hemoragija* (haemorrhage)), *vaistas* (medication), etc.) are researched. Generally their main lexical meanings were terminologized; words with broader meanings were used as well, especially as terms of anatomy, but their meanings have been narrowed.

The majority of one-word terms are word-formations (74% of researched terms). In this group suffixal derivatives (with suffixes *-imas*; *-elis* (*-eliai*); *-umas*; *-onis* (*-ei/-iai/-ys*), *-ė*; *-elė*; *-ymas* (*-ymai*); *-ėlis* (*-ėliai*); *-tojas* (*-tojai*), *-a*; *-elės*; *-ėlė*; *-ybė*; *-ulys*; *-ata*, *-ažis*, *-ekšlis*, *-erė*, *-da*, *-ykla*, *-yklai*, *-yla*, *-ylas*, *-inė*, *-iniai*, *-inynai*, *-inys*, *-ininkas*, *-(i)ukas*, *-lai*, *-lė*, *-lis* (*-liai*), *-slė*, *-smai*, *-snis* (*-sniai*), *-tas*, *-tis*, *-tys*, *-uolis* (*-uoliai*), *-urys*, *-uvis*, *-vas*) prevail (66% of all word-formations), for instance, *dūsavimas* (now *kvėpavimas* (breathing)), *gydymas* (treating), *raktelis* (now *raktikaulis* (collarbone)), *silpnumas* (weakness), *maumonėlis* (now *momenėlis* (fontanelle)), *gydytojas* (doctor),

gyvybė (life), *kosulys* (cough), *sveikata* (health), *putekšlis* (now *spuogas* (acne)), *degylas* (now *deguonis* (oxygen)), *krūtinė* (chest), *kiaušinyai* (now *kiaušidės* (ovaries)), *džiovininkas* (hectic), *akytė* (now *ląstelė* (cell)), *pūslė* (blister), *kumburys* (now *akies kampas* (corner of the eye)).

Prefixal derivatives are rare (1% of all word-formations): *pakūnė* (now *šunvotė* (furuncle)).

Ending derivatives comprise 12% of all word-formations. Ending *-is* (*degis* (now *deguonis* (oxygen)), *karštis* (fever)), *-as* (*-ai*) (*miegas* (sleap), *niežai* (scabies)), *-a* (*džiova* (tuberculosis), *ištrauka* (extract)) and *-ė* (*sopė* (pain)) derivatives are most common.

The second largest group of word-formations are compounds (21% of all word-formations). Compounds made of two nouns are the most common in this group. Their components are connected directly (*ligonbutis* (now *ligoninė* (hospital)), *šonkaulis* (rib)) or by a conjunctive vowels *-i-* or *-(i)a-* (*žandikaulis* (jaw), *kraujagyslė* (blood vessel), *nosiaryklė* (nasopharynx)). Compounds made of prepositions and nouns are infrequent: *tarpkojis* (now *tarpvietė* (perineum)). Compounds with verbal components (made of nouns and verbs) are very rare: *rūgštdaris* (now *deguonis* (oxygen)), *rūgštgamis* (now *deguonis* (oxygen)).

More than a half of Lithuanian one-word medical terms used in this periodical survived until the current day and still are used in the modern language of medical science. The majority of them have the same meaning and expression, for instance, *alkūnkaulis* (ulna), *džiova* (tuberculosis), *galva* (head), *mentė* (shoulder blade), *skrandis* (stomach), *sloga* (cold), *tvinksis* (beat), *žaižda* (wound). Some terms had changes either in their expression, for instance, *baltieji* – now *baltosios* (vaginal discharge), *klubikaulis* – now *klubakaulis* (hipbone), *šnavotė* – now *šunvotė* (furuncle), or in their meaning, for instance, *os humeri* was called *petikaulis* and now *humerus* is *žastikaulis* and *os acromiale* became *petikaulis*; *stomachus* and *ventriculus* were both called *pilvas*, now *stomachus* is *skrandis*, *ventriculus* is *skilvelis*, and *abdomen* – *pilvas*.

The enthusiasm, commitment and concern about the purity of the professional language shown by the Lithuanian doctors who wrote for *Medicina ir gamta*, their attempts to look for Lithuanian equivalents and turning towards the folk language as the source for terminology could be a good example for the creators of modern medical terminology to follow.

Gauta 2013-07-11

Palmira Zemlevičiūtė
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas palmira@lki.lt